

MİTOLOJİNİN GÜÇLÜ DALI: GÜL

Dilek ÇETİNDAS*

ÖZET

Neredeyse insanlık tarihi ile yaşıt bir bitki olarak gül, Doğu ve Batı edebiyatlarında çeşitli yönleriyle işlenen bir sembol değeri kazanır. Özellikle mitolojide yer alan ve güle atfedilen anlatılar, şairler için bitmez tükenmez bir kaynak niteliği taşımaktadır. Mitleri zamanla yeniden yorumlayan edebiyatçılar, gülü bir arketip olarak eserlerine taşırlar. Türk edebiyatında da gül başlı başına bir mazmun olarak hep gündemdedir. Gerek mitolojiden beslenen yazar ve şairlerimizin eserlerinde mitik yönleriyle, gerekse gül ve bülbüle atfedilen efsanenin işlenişi ile klâsik ve kültürel birikimden faydalanan sanatçılarımızın ürünlerinde gül, eskimeyen bir sembol olarak kullanılmıştır, ancak anlam katmanları sürekli genişlese de mitoloji bağı hiçbir zaman kopmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Gül, Edebiyat, Efsane

POWERFUL BRANCH OF MYTHOLOGY: THE ROSE

ABSTRACT

Rose as a plant is almost as old as the history of mankind, a symbol of the Eastern and Western literature, various aspects of the value of the operand wins. Rose attributed to the mythology and narratives in particular, the nature of poets is an inexhaustible source of. Writers reinterpret the myths over time, Works as an archetype carry the rose. Turkish literature as the rose itself is a metaphor always on the agenda. The works of writers and poets have fed the mythical aspects of mythology, legend attributed to the handling of both the rose and the nightingale benefit from classic artists and cultural infrastructure products, rose, perennial used as a symbol. Layers of meaning, but rose continuously advance, no time remained in touch with the bonds of mythology.

Key Words: Mythology, Rose, Literature, Legendary.

Doğu ve Batı medeniyetlerinin en önemli ortak figürlerinden olan ve evrensel kültür dairelerinde geniş çağrışım değeri kazanan gül, pek çok eski sözlükte bir cins ismi olarak bütün çiçekleri karşılar. Bu genel karşılık

* Yard. Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 25070, Erzurum, Türkiye, dilekchetindas@hotmail.com

dışında müstakil bir isim değeri de kazanan gül, “taç yaprakları yalın ve katmerli olabilen bir çiçek”¹ şeklinde tanımlanırken, aynı zamanda “ateş koru, kırmızı renk”² anlamlarına da gelir.

Bütün toplumlarda rağbet gören ve müstesna yer kazanan gül, Musevilik ve Hıristiyanlıktan önce de kendisine önem verilen bir çiçektir. “Finualar namıyla bilinen Laponlar, Ostyaklar, Samoyetler’in mezarlarında gül şekillerini içeren sikkeler çıkmıştır. Eski Hint’in Zendavesta isimli kitabında, gülden dindarane bir şekilde bahsedilmiş; Hint’te, Suriye’de, Mısır’da bu çiçeğin ilham kaynağı olduğu eserler bulunmuştur.”³

Hıristiyanlıkta Hz. İsa ve haç ile ilişkilendirilen gül, Kabala’da da kendisine ciddi bir kaynak bulur. Bunun yanında Gül Haçlılar olarak bilinen, eski Mısır, Yunan ve İbrani ezoterizminin sentezi olarak değerlendirilen özel örgüt, güle çok farklı boyutlarda bir figür değeri kazandırır. “Bu hareketin sembolü olan haç ortasındaki beş yapraklı gül, ‘saf öz’ü temsil etmektedir. Saf öz, anâsır-ı erbaanın üzerinde bir eleman olarak değerlendirilir.”⁴ Musevilerin Mısır’dan çıkmalarının yedinci haftaları olarak kabul ettikleri bayramları, “gül bayramı” olarak adlandırılır ve hahamlar dinî törenlerinde alınlarında gül başlığı kullanırlar. İran’da nevruz bayramlarında yüze gül atılırken, Mısır’da dinî ayinlerde gül suyu kullanılır. İslâmiyet ise güle çok başka bir yön atfeder ve Müslümanlar, gülü özellikle edebî sahada yüceltir, ona bir mazmun değeri kazandırırır. “İran, Eski Yunan, Roma, Endülüs; Arap Edebiyatlarında, şiirlerinde hep gül terennüm edilmiştir. Gül Eski Yunan’ın eserlerindeki en şa’şaalı manzumelerine, Arapların ruh okşayan şiirlerine, hatta Sadi’nin Gülistan’ına kadar nüfuz etmiştir. Hz. Peygamberin gülü överek onu “cennet çiçeklerinin beyi” olarak tavsifine dair rivayet, özellikle şark edebiyatında Müslümanları gülün sena-hanı yapmıştır.”⁵

Türkler içinse gül, isimlerden güzel kokuya, dinî ritüellerden atasözlerine varıncaya kadar etkisini geniş bir sahada hissettirdiği gibi, “gülün yüzyıllar boyunca stilize, natüralist, realist ve sembolist tarzlarda kitap, kumaş, işleme, taş, çini, keramik, duvar resmi ve benzeri pek çok eserin en çok kullanılan bezeme elemanı”⁶ olarak yer etmesi bu çiçeğin Türk sosyal hayatına yansımalarının da kanıtı olarak gösterilebilir.

¹ Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981, s. 217.

² Nazım Hikmet Polat, Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü’den Bir Güldeste, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 139.

³ Abdülmecit İslamoğlu, “Gül Kültürü ve Cevat Rüştü”, Gül Kitabı (Gül Kültürü Üzerine İncelemeler), Isparta Belediyesi Yayınları, Isparta 2005, s. 263.

⁴ Beşir Ayvazoğlu, Güller Kitabı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 101.

⁵ İslamoğlu, a.g.m., s. 263.

⁶ Tunca Kortantamer, “Gül Kasidesi”, Eski Türk Edebiyatı-Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 414.

Gül, Türk edebiyatının da en önemli temalarından olarak görünür ve edebiyatımızda iki biçimde kendisini gösterir. Bunlardan ilki doğrudan mitolojiden beslenen anlatılar, ikincisi ise gelenekten beslenen anlatılardır.

Mitolojik Anlatılarda Gül

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir kültürel unsur olan gül, insanın doğayı anlamlandırma çabalarının yansıdığı inanç alanı olan mitolojik birikim içerisinde de kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Doğa unsurlarının kaynağını açıklama çabası içerisinde olan insan, güle büyük önem atfeder ve bunun sonucunda gülün doğuşu, rengini alışı, Tanrılar âlemindeki konumu pek çok mitik anlatıya kaynaklık eder. Bu anlatılar kaynaklığında çeşitli mazmun ve tema değerleri kazanan gül etrafında köklü ve zengin bir edebiyat da meydana getirilmiştir. Batı tragediyalarının büyük bir bölümünde gül, tüm mitolojik yönleriyle incelenirken, Türk edebiyatında da gül ve mitoloji ilişkisi çeşitli şekillerde işlenir. Bunun için güle dair mitolojik anlatılara ve devamında edebî yansımalarına bakmamız gerekir.

Gülün yaratılışı:

Gül ve mitoloji ilişkisinde ilk başlığımız gülün yaratılış öyküsüdür. Yunan mitolojisine göre Chloris isimli çiçek tanrıçası tarafından yaratılan gül, Tanrı ve Tanrıçaların desteğiyle tüm eksiklerinden arındırıldığı ve adeta Tanrılar onun için seferber olup, kolektif biçimde yarattıkları için, çiçeklerin kraliçesi olarak bilinir. Chloris, ormanda gezerken, bir perinin cansız bedenini ağaçlar arasında bulur. Bu periyi bir çiçeğe dönüştürür ve kendisine yardım etmeleri için diğer Tanrıları çağırır. Dionysos çiçeğe hediye olarak, güzel kokmasını sağlayacak bir öz; Afrodit ise güzellik verir; rüzgâr tanrısı Zefirus onun üzerinden bulutları uzaklaştırır ve güneş tanrısı Apollo, ışıklarını onun için seferber ederek, açmasını sağlar. Bu şekilde Tanrıların elinde yaratılan gül, “kraliçe” olarak değerlendirilir.⁷

Salih Zeki Aktay’ın “Hipokren” şiirinde, Batı rüzgârı Zefir’in gül üzerindeki katkısı şöyle dile getirilir:

“Solgun yüzlü bir hilâl çekti beni zulmetten
Havada hayal olduk sararmış zambaklarla
Zefir taze güllere gümüş örtü germeden
Zümrütten bahçelerin sükûnunda kaybolduk...”⁸

⁷ Çiçeklerin yaratılışları ile ilgili olarak bk. Deniz Gezgin, Bitki Mitosları, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007.

⁸ Salih Zeki Aktay, Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1961, s. 64.

Afrodit ve gül

Gül, mitolojide Afrodit'in çiçeği olarak değerlendirilir.⁹ Afrodit, güzellik tanrıçası olmakla birlikte doğa için de oldukça önemlidir. "Yeryüzünde her şeyi o diriltir, o canlandırır. Kurumuş çiçekleri o açar, dünyayı o süsler, güzelleştirir, ilkbaharın en güzel zamanında, gül mevsiminde, onun bütün parlaklığı ve güzelliğiyle kendini gösterdiği yerlerde; çiçekler dolup taşan bahçelerde, taze koruluklarda, Aphrodite'nin kendini gösterişi kutlanırdı." Bununla birlikte, tabiatın yenilediği zaman olarak değerlendirilen gül mevsimi, çok kısa sürmektedir. "Sabahleyin gönül alıcı şekillerde açılan çiçekler, akşam olunca soluyor, boyunlarını büküyorlardı. Kırmızı güller, pek az zaman sonra kuruyor, dökülüyorlardı. Eski Yunanlılar çiçeklerin çabucak ölmelerinin, güllerin birkaç günde can vermelerinin sebebini anlatabilmek için güzel bir efsane" uydururlar.¹⁰ Dolayısıyla Adonis ve Afrodit'e dair mit de doğmuş olur.

Anlatıya göre, Suriye (Lübnan/Byblos) kralı Theias'ın¹¹ karısı, kızları Smyrra'nın¹² Afrodit'ten daha güzel olduğunu söyleyerek böbürlenir ve Tanrıçanın öfkesini bu kızın üzerine çeker. Afrodit, intikam almak için Smyrra'nın yüreğinde babasına karşı bir cinsel istek uyandırır. Kız bu isteğe karşı koyamayacak duruma geldiğinde kendisini öldürmek ister ancak, dadısı Hippolyte'nin yardımıyla babası ile gizlice ilişki kurmayı başarır. Theias, on ikinci gecede bu ensesti fark eder ve öldürmek için kızının peşine düşer. Smyrra, kaçış esnasında tanrılara sığınır ve tanrılar onu bir ağaca çevirirler. Aylar sonra bu ağacın kabuğu çatlar ve bir çocuk doğar. Afrodit, güzelliğinden etkilendiği bu çocuğu gizlice yetiştirmesi için Persephone'ye emanet ederse de Persephone de bu güzel çocuğa âşık olur ve geri vermek istemez. İki tanrıça arasındaki kavgada Zeus, Adonis'in dört ayını Afrodit, dört ayını Persephone ve diğer dört ayını da istediğinin yanında geçirmesine karar verir. Adonis, kendi inisiyatifindeki dört ayı da Afrodit ile geçirir. Sonrasında Artemis¹³, bilinmeyen bir nedenle Adonis'e yabandomuzunu musallat eder. Adonis, bu domuz tarafından yaralandığında Afrodit, onun feryadını duyar ve Adonis'e doğru telaşla koşar. Bu sırada dikenler onun ayaklarına batmakta ve kanı akmaktadır. Ölen Adonis'in kanı Manisa lalesine dönüşürken, Afrodit'in damlayan kanları da beyaz gülleri kırmızıya

⁹ Şefik Can, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 106.

¹⁰ Can, a.g.e, s. 96.

¹¹ Bazı anlatılarda Kıbrıs kralı Kinyras olarak verilmiştir.

¹² Bazı anlatılarda kızın ismi Myrrha olarak verilmiştir.

¹³ Bazı anlatılarda Adonis'e yabandomuzları musallat edenin, Afrodit'e âşık olduğu için delikanlıyı kışkırtan Ares olduğu, bazı anlatılarda da Afrodit'in kendisini yıkanırken çıplak gördüğü gerekçesiyle gözlerini kör ettiği Erymanthos'un babası Apollon olduğu belirtilmektedir.

boyar ve o günden itibaren de güller kırmızı açar. Afrodit, ölen sevgilisinin¹⁴ unutulmaması için, onun adına bir yas töreni başlatır.¹⁵

Adonis, tartışmasız biçimde bir Doğu Tanrısıdır ve anlatı muhtemelen İbrani asıllıdır ki zamanla Yunan ve Akdeniz'e taşınan mit, "tipik bir Anadolu efsanesi"¹⁶ olarak da değerlendirilebilecek hale gelir. Anlatının devamındaki yas törenleri önemlidir. Çünkü efsane ile birleşen bu mitik anlatıya göre Byblos'tan geçtiği söylenen Adonis nehri her yıl, Adonis'in ölüm yıldönümünün anılışında kızıla boyanır. Bu sırada yapılan törenlerde gül mevsiminin bitişi ve yazın gelişini anlatmak için tohumlar ekilir ve çabuk büyümesi için bu tohumlar sıcak suyla sulanır. Böylece bitki toprak yüzeyine hemen çıkar, ancak henüz tam olarak büyümeden az bir zaman sonra ölür. Böylece Adonis miti tekrarlanır. Yunan anlatılarında da kadınlar, mevsim çiçekleriyle süsledikleri bir yatağa Adonis'e benzeyen bir delikanlıyı uzatarak onu süslerler ve çeşitli ritüelleri yerine getirerek onun ölümünü anarlar.

Roma mitolojisinde ise Venüs, oğlu Cupido ile oynarken, oğlunun oklarından biriyle göğsünden hafifçe yaralanır. "Oğlunu hemen kendisinden uzaklaştırmış olsa da ok sandığından daha derine gitmişti. Yara tam iyileşmeden Adonis'i görünce ona tutuldu."¹⁷ Gözü Adonis'ten başka hiçbir şey görmeyen Venüs, Adonis'i yabanî hayvanlara karşı uyarır, ancak delikanlı onun sözlerine kulak asmaz ve cesaretli davranır. Bunun üzerine yabandomuzları tarafından öldürülür ve Venüs, onun hatırasını devamlı canlı tutmak için onu çiçeğe dönüştürür ki kendisinin dikenlerden akan kanı da güle kırmızı rengini verir.

Adonis miti, edebî eserlerde sıklıkla telmih edilen bir anlatıdır. Kızgın yaz sıcakları ile tabiatın birden yanıp kavrulmasını anlatan bu mittin esinlenen şairler, bahar ve gül imgesini birleştirerek, gül mevsimine vurgu yaparlar.

Yahya Kemal, "Biblos Kadınları"¹⁸ şiirinde bu anlatıyı işler. "Ey şimdi genç ölen" mısrasında Adonis'in ölümünün vurgulandığı şiir,

"Mermerden nâ'sı hareli bir tülle örtülü
Biblos ilâhı genç Adonis bekliyor ölü"
Mısralarıyla başlar ve mitin bir bölümünü işler.

¹⁴ Bazı anlatılarda Adonis, Afrodit'in oğlu olarak alınır.

¹⁵ Bu mit için bk. Behçet Necatigil, 100 Soruda Mitolya, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1995, s. 29; Ayvazoğlu, a.g.e., s. 93; Can, a.g.e., s. 97-98.

¹⁶ Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 12.

¹⁷ Thomas Bulfinch, Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi, (çev. Özgür Umut Hoşafçı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012, s. 67-68.

¹⁸ Yahya Kemal Beyatlı, Bitmemiş Şiirler, Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1976, s. 29.

Özdemir İnce'nin on bölümden oluşan Diriliş şiirinin ikinci bölümünde de Adonis'in yas törenlerine vurgu yapılır.

“Adonis'in bahçelerinde yas tutan
Suriyeli esmer kadınlar
Bu yas niçin
Bu sepet ve saksılar?”

Şiirde, sıcak suyla ıslatılan bitkilerin çabuk solmasına da vurgu vardır:

“Çabuk gelişir
Ama çabuk solar
Sıcak suyla sulanan bitki.”¹⁹

Aslında klâsik birikimde gül şiirlerinin öncülerinden olan Nurullah Genç, “Bulut Bilmez Göğünü” şiirinde bahar ve gül imgesini kurar ve köklerine ölüm damlayan gül motifi ile Adonis mitine yaklaşır:

“Ey bahar, neden yine kıpkırmızı, ellerin
Köklerine ölüm mü damlatıldı güllerin”²⁰

Adonis mitini mevsimle birleştirdiğimizde, anlatının maddî zemininde genç bir ölümden duyulan hüznün duygusunun da bu miti işleyen şiirlerde yer aldığını görürüz. Salih Zeki Aktay, “Terennüm” şiirinde, doğduğu ve bir müddet yaşadığı Isparta'daki hazin anısını, Adonis miti ile birleştirerek sunar. Şair, genç yaşta vefat eden iki kız kardeşinin ölümlerinden duyduğu acıyı yansıttığı şiirinde, “goncaların yurdu” Isparta'yı, “güllerin yandığı bahçeler” olarak değerlendirir.²¹

Yine Salih Zeki'nin Pınar isimli eserinde bulunan kasidelerin birinde geçen,

“Ona taze goncalar, alevden güller atdım,
Ona ben içimdeki çoşan kanımdan kattım”²²

mısralarında meşalelerin güller arasında yanması, rituel bir ayini çağrıştırarak Adonis törenlerini akla getirirken, güle kan katılması sembolü ile de anlatı doğrudan hissettirilir.

Yine Salih Zeki, Laton III'te Adonis'in ölümünün Tanrıçalar üzerindeki etkisini dile getirir. Adonis'e âşık olan iki Tanrıça Persophone ile

¹⁹ Özdemir İnce, Hayat Bilgisi, Broy Yayınları, İstanbul 1986.

²⁰ Nurullah Genç, Mahrem ve Münzevi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 429.

²¹ Salih Zeki Aktay, Asya Şarkıları, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1933, s. 7.

²² Salih Zeki Aktay, Pınar, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1936.

Afrodit'in ve bunun yanında insanların, bu ölümden duydukları hüznü anlatır.

“Prozerpin yüzü gülmez ilâhe
Tunç kapıda kara daşdan bir heykel
...
Akşam...
Tek yıldız uzaklarda kararmış
Tek yıldızdan akdı yas bu karanlık boşluğa
'Adonis öldü' cihan boş ve bomboş
Venüs karalar giyip siyah bağlar bağladı”²³

Byblos'ta herkes Adonis için yas tutmaktadır ve adeta her yer acıdan taş kesilmiştir. Şair, bu acıyı şöyle yansıtır:

“Önde 'koribant'lar durur.
'Tetis' billur saraylarda
'Semele' ince bir hilâl
Beş nehirden geçip gelmiş
'Ene' yeni bir yurt arar
(Niyobe) yasdanda bir heykel
Issız bir dağı bekler
Gizli, sesler, hıçkırırlar
Duman duman göğe gider.”²⁴

Adonis miti, Sümerlerde Tanrıça İnanna ve Dumuzi arasında, Babil'de İştâr, Suriye'de Astarte ile gerçekleşir. Bu anlatı, adeta bütün toplumlarda kabul görmüştür.²⁵

Venüs ve Afrodit'in doğuşu miti

Venüs'ün doğuşu, gül ile ilişkilendirilen bir diğer mitolojik anlatıdır ve şiirimizde de bu anlatı yer eder. Buna göre Roma mitolojisinde Venüs, Kıbrıs sahilinde dalgaların içerisinde çıkararak doğar ve karaya ayak basar. Onun güzel ayaklarıyla yürüdüğü yerlerde gül bitmeye başlar. Çünkü kendisini kıyıya getiren dalga, gül tohumunu da Venüs ile birlikte taşımış ve onun teneffüs edeceği havayı güzel kokusuyla doldurmak için doğan gül, aceleyle açarak, kendisini bu Tanrıça ile özdeşleştirmiştir.²⁶ Roma'dan sonra

²³ Salih Zeki Aktay, Laton III, Orhanlar Matbaası, İstanbul 1968, s. 11.

²⁴ a.g.e., s. 13.

²⁵ Karen Armstrong, Mitlerin Kısa Tarihi, (çev. Dilek Şendil), Merkez Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 40.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Polat, a.g.e., s. 126.

Yunan mitolojisine alınan ve Afrodit haline gelen Venüs'ün gül ile ilgili anlatıları burada da devam eder. Yunan mitolojisinde de Afrodit'in doğuşu aynı şekilde anlatılır:

“Yunan mitolojisinin Afrodit'i Kıbrıs sahilinde dalgaların içinden çıkar, karaya ayak basar. Onun küçük yumuşak narin ayakları ile basıp geçtiği yerlerde bütün güller açar. Çünkü onu kıyıları götüren dalga, gülün tohumunu da beraberinde götürmüştü, gül onun tenefüs edeceği havayı güzel kokusuyla ta'tir etmek için hemen doğmuş hepsi serian kemale gelip açmış.”²⁷ İşte Venüs'ün (Afrodit) bu doğuşu, gülün, tanrıçanın çiçeği olmasını sağlar. Salih Zeki, “Venüs” başlıklı şiirinde, bu mitik anlatıyı sanatlaştırır. Şair Venüs'ün doğuşunu şöyle anlatır:

“Dağlar çizgilenirken firuze tüllerile
Köpüklerin üstünden süzüldü gizli melâl.
Gümüş kâseyi yakan alevden güllerile
Kâfurdan, revaklardan, mermerden doğdu hayal”²⁸

Devamında şair, Venüs'ün görevlerini ve doğa üzerindeki etkisini anlattıktan sonra, Venüs ile Adonis'in de macerasını hatırlatır. Burada mite kendine özgü bir yorum katan şair, dikenlerle yaralanarak kanayan ayak parmaklarından akarak güle rengini veren kanın, aslında Venüs'ün yüreğinden geldiğini söyler ve bu klâsik kültürümüzdeki gül ve bülbül anlatısını da telmih eder:

“Düştü genç kızın kalbi sert bir dikenle yandı
Güller o günden beri kırmızıya boyandı.”²⁹

Şair, şiirin bir diğer bölümünde, ilkbaharın kısa sürüşü ile Adonis'in genç ölüşü arasındaki ilgiyi hatırlatır ve Venüs'ün gözyaşlarının doğadaki tesirini dile getirir. İlâhe ağlamakta, o ağladıkça da “dalda, yaprakta, suda hulyalar” uyumaktadır. “Uykuda” olan Adonis, bir perde arasında yatmaktadır ve şair, ona ölümü yakıştıramaz. Şiirin üçüncü bölümünde de şair, yeniden bahara döner ve bahar, “elleri kitareli” kızlar ile temsil ettirilir. Adonis için ağıt yakan bülbüller, ancak güllerin nameleri ile huzuru bulmaktadır. Bahar, “aşkın ve güzelliğin ölmez ilâhisini”, adeta bir ‘vecd’ içerisinde sunmaktadır. Şair, şiirin altıncı bölümünde Eros'un yardımını ister ve bahar coşkusunun tüm tabiata yayılmasının onun elleriyle gerçekleşeceğini ümit eder. Eros'un ilhamı, şairin Adonis için yaktığı ağıtlara da yansır:

“Adonis öldü, bahar öldü, gül öldü

²⁷ Polat, a.g.e., s. 126.

²⁸ Aktay, Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar, s. 28.

²⁹ Aktay, “Venüs'ün Bahçeleri I”, a.g.e., s. 29.

Aşkının baharında dalda tek bülbül öldü
Ona gökler nasıl kıydı
Mor perçemi nemli gibi.
O bir nağme bir şarkıydı
Gün değmeden soldu kalbi.”³⁰

Mitolojik figür olarak gül

Gülün mitolojik esinlemelerle kullanılmasının bir örneği güllerden yapılan taçlar noktasında görünür. Roma mitolojisinde Venüs, “saçında güllerden bir taç” taşımaktadır.³¹ Afrodit’in tapınakları Tanrıça’ya atfedilen güllerle süslenir. Gülden yapılan çelenkler, mitik anlatılarda önemli yer tutar. Adonis’i anma törenlerinde de genç kızlar, gülden yapılmış çelenkler taşırlar. Yahya Kemal buna dair bir hatırlatmayı “Sicilya Kızları” şiirinde yapar:

“Sicilya kızları uryân omuzlarında sebû;
Alınlarında da çepçevre gülden efserler ,
Yayar bu mahfile âsâbı gevşeten bir bû
Ve gözleriyle derinden bakar gülümserler.
Sicilya kızları uryân omuzlarında sebû”³²

Mısralarında şairin adeta bir mitik cennet atmosferi kurduğunu söyleyebiliriz. Omuzlarında testilerle, başlarında gülden taçlarla gezinen kızlar, okuyucuya mekânı cennet olarak düşündürür ki Yunan mitolojisinde cennet, “sakin ve geniş bir ova”dır ve “gümüş yapraklı kavak ağaçları, gül ve mersin ağaçları ile süslenen hususi bir güneşte aydınlanan bu yerde ılık ve kokulu bir rüzgâr”³³ eser ve bu algı, Yahya Kemal’in andığımız şiirinde bütün olarak kendisini gösterir.

Salih Zeki, kendine has mitik dünyasında gülleri İris ile de ilişkilendirir. Gökkuşağının hâkimi olan İris, sabahı güllerle karşılar:

“İris geldi ince tüller giymiş,
Ellerinde yedi renkli güller var
Al dereden sular aktı çayıra
Dal uyandı, kuş uyandı, su yandı”³⁴

³⁰ Aktay, Venüs’ün Bahçeleri VI, a.g.e., s. 32.

³¹ Bulfinch, a.g.e., s. 83.

³² Yahya Kemal Beyatlı, Kendi Gök Kubbeimiz, Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1967, s. 165.

³³ Can, a.g.e., s. 149.

³⁴ Salih Zeki Aktay, Laton II, Orhanlar Matbaası, İstanbul 1967, s. 6.

Sadece şiirde değil, masal ve hikâyelerde, romanlarda da gülün mitolojik zemine sahip figürsel birikimi kullanılır.

Halikarnas Balıkcısı'nın Bulamaç romanında Eos'un izlerine rastlarız. Eos³⁵, şafak Tanrıçasıdır. Onun gül ile ilişkisi tüm mitik söylencelerde "gül parmaklı"³⁶ olarak anılmasından gelir. Hyperion ile Theia'nın kızı ve Helios (güneş) ile Selene (ay)'nin kız kardeşleri olan Eos, "gül renkli parmakları olan, güzel ve gönül alıcı"³⁷ bir Tanrıçadır. "Gül yanaklı, güzel şafak"³⁸ tanrıçası, Balıkcı'nın romanında tan yeri betimlemesinin gonca sembolü ile verilmesiyle temsil ettirilir. "Tan yeri yaprak yaprak açılan bir gonca gibi gülümsemelerle uyandı."³⁹

Halikarnas Balıkcısı'nın Gençlik Denizlerinde başlıklı eserinde de Eos, "Güneşin kız kardeşi 'Eos', yani şafak Tanrıçası, gül renkli aydınlığı kucaklamış ufukta ağarıyordu. Çizgi çizgi, pembe ışıklar parmaklarıydı. Sıra sıra uzanan bulutlar da bir harpın telleri idi. Işıkla inlemeye koyuldular" şeklinde tasvir edilir.⁴⁰

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Bahar"⁴¹ hikâyesinde kahramanına "bütün kokuları bir siyah tül ile örtülü sanıyordum. Lâle bir açık yara, konca bir kan pıhtısı..." dedirterek, gülün mitolojik birikimini yansıtır.

Gülün bir diğer özelliği şifa kaynağı olarak görülmesidir ve Doğu medeniyetine dâhil toplumlarda bu sık rastlanan bir fikirdir.⁴² Çin mitolojisinde kırmızı çiçekler, ruh malzemesi ya da hayat özü, hayat ateşi, deva olarak kabul edilir.⁴³ Özellikle mitolojinin sembolik diliyle kurulan ve zamanla anlam yitimine uğrayan anlatılar olarak masalarda gül, bu şifa kaynağı olma konumunda karşımıza çıkar ve arketipsel bir veri olarak yer eder. Gülnce Güller Açı Kız, Çengi Dilaver, Gül Güzeli, Sihirli Gül, Nar Tanesi gibi masalarda, gül şifa kaynağı ve sihirli bir sembol olarak sunulur. Örneğin Nar Tanesi masasında büyüyle kuş haline gelen padişah kızı,

³⁵ Roma mitolojisinde Aurora

³⁶ Necatigil, a.g.e., s. 118.

³⁷ Can, a.g.e., s. 247.

³⁸ Can, a.g.e., s. 209.

³⁹ Halikarnas Balıkcısı, Bulamaç, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 57.

⁴⁰ Halikarnas Balıkcısı, Gençlik Denizlerinde, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003, 190.

⁴¹ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Çağlayanlar, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

⁴² Bu konuda Eflâkî Dede'nin, Ariflerin Menkıbesi isimli eserinde Hz. Mevlana ve Kira Hatun arasında geçen bir olay nakledilir. Buna göre Kira Hatun, Hz. Mevlana ile Şems'i halvet halindeyken gözetler ve evin duvarının birden bire açıldığını, altı kişinin gelip yer öperek bir demet gül getirip bıraktığını görür. Mevlana bu gülleri Kira Hatun'a verir ve o da birkaç yaprağını hizmetçi vasıtasıyla tetkik ettirerek, gülün o mevsimde, ancak Hindistan'dan gelebileceğini öğrenir. Mevlana'nın Hindistan kutuplarından ve İrem bağının bahçıvanlarının derlendiğini söylediği bu güllerin can ve göze de iyi geldiğini belirtir. Kira Hatun ölene dek, kokusu hiç azalmayan bu gülleri saklar, sadece birkaç yaprağını şifa olsun diye verir ki kimin gözüne sürülse, iyileşir, şifa bulur.

⁴³ Donald A. Mackenzie, Çin ve Japon Mitolojisi, (Çev. Koray Akten), İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 141.

şehzadenin nişanlısı tarafından kafası koparılarak öldürülür. Kızın bahçeye dökülen kanlarından birçok gül ağacı biter. Bahçıvan bu gülleri koparıp bir kocakarıya verir. Kocakarı, bir bardağın içine koyduğu güllerden birinin hiç solmadığını görür, merak edip büyük bir istekle koklayınca gül yeniden kuş olup uçuverir. Bu masal, güle dair, tüm mitolojik birikimi yansıtan bir arketipsel dökümdür.

Mitolojiden sonra gülün, Türk edebiyatındaki klâsik form ve efsaneleri etrafındaki anlatılarına değinebiliriz.

Klâsik Birikimin Mazmunu Olarak Gül

Gül, mitolojik birikiminin yanında önemli bir mazmun ve arketip olarak klâsik kültür ve edebiyatımızda yer eder. Geleneksel birikimde İslâmî ve tasavvufî terminolojiye de bağlı olarak şekillenen gül, farklı anlam katmanları kazanır. Örneğin “gerek koku, gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağın, çemenin ve baharın vazgeçilmez bir ögesidir. [...] Gülün açılması apayrı bir olaydır. O, seher vaktinde sabâ yelinin parmaklarıyla açılır. Onun açılması bir neşe ve sevinç belirtisidir. Çünkü gül açılınca bahar gelir, eğlence başlar. [...] Bütün bunların hepsi bir yana gül ile bülbülün aşkları dillere destandır. Gül, bülbülün sevgilisidir. Âşık da sevgili denen gül karşısında şakıyıp duran bir bülbüldür. [...] Gül aynı zamanda cennet çiçeğidir.”⁴⁴ Bahar ve nevrüz metinlerinde gül, çiçeklerin padişahı olarak görünürken, doğrudan, edebî eserlere de isim olur.

Bununla birlikte tasavvufî terminolojide gül, “gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesi” olarak değerlendirilir ve Ruzbihan Baklî, “kırmızı gül Allah’ın mehabetinden bir parçadır,” hadisine vurgu yapar. Allah’ı gül bulutlarından kırmızı, yüce bir gül şeklinde tahayyül eder. Tasavvuf edebiyatında güzel taç yaprakları ve dikenleriyle ilahi cemali ve celali en mükemmel biçimde yansıtan gül, şevk sahibi ruhun simgesi olan ve gülü sevmeye yazgılı bülbül ile ikili oluştururlar. Gülde naz vardır, bülbül ise niyaz halindedir. Gül bazen Allah’ın güzelliğinin bazen de Hz. Muhammed’in simgesidir. Güzel koktuğu için Hz. Muhammed’in terine de gül denilmiştir.”⁴⁵ Bektaşî rivayetlerinde Hz. Ali’nin ölmeden hemen evvel Selman’dan bir deste gül istediği ve onu kokladıktan sonra vefat ettiği düşüncesi yaygındır. Bu nedenle Alevî kültüründe gül önemlidir. Klâsik edebiyatımızda rengi, şekli, kokusu, dikenleri ve kısa ömürlü oluşu gibi özellikleriyle sembol değeri kazanan gül, sık sık ateşe de benzetilir. Nemrut’un İbrahim Peygamberi mancınıkla içine attığı ateşin de Allah’ın emriyle gül bahçesine dönüştüğü inancı, bu sembolizasyonu kuvvetlendirir.

⁴⁴ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s. 171-172.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, s. 149.

Gülün bu anlamları yanında, klâsik edebiyatımızda temsil ettiği çok önemli bir husus daha vardır ki, bu da gül ile bülbülün efsanesine dayanır. Mitolojik birikimden faydalanılarak oluşturulan ve arketipsel değer taşıyan bu efsane, yüzlerce yıl, pek çok şairin bu mazmunları kullanmasını ve çeşitlendirmesini sağlamıştır ve günümüzde de şairler, çeşitli telmihlerle bu efsaneyi hatırlatmaya devam etmektedirler.

Efsaneye göre “aşkın her çeşidinde sevgiliyi temsil” eden gül,⁴⁶ oldukça güzel ve güzelliğinin farkında olan nadide bir çiçektir ve rengi beyazdır. Bülbül, gülün aşkıyla yanıp tutuşurken, gül, bülbüle karşı kayıtsız ve ilgisizdir. Gülün bu tavrına dayanamayan bülbül, bir gün kendini tutamayıp, derdini anlatmak için gülün narin gövdesine konar ve dikenler bülbülün yüreğine batar. Bülbül ölür, ancak yüreğindeki yaradan gülün dibine dökülen kanları, gülün damarlarına yayılarak, rengini kırmızıya dönüştürür. O günden sonra güller hep kırmızı açar.

Kazak Türklerinde de bülbül ile gülün efsanevî bir anlatısı vardır. Viliya nehri boyunca yaşayan Danyas adlı yiğit delikanlı, şarkı söyleyen gençler arasına katılır ve orada çok güzel bir kıza âşık olur. Kızın etrafında divane olmasına rağmen, kız güzelliğiyle gururlanır ve delikanlıya yüz vermez. Delikanlı çareyi ölümden bulur ve nehrin sularına kendisini bırakır. Tanrı, bir süre sonra genci diriltir ve bir bülbüle dönüştürür. Bülbül, sevdası yüreğinde saklı olan delikanlıların duygularına tercüman olurken, genç kız delikanlının ölümüyle aslında yüreğinde sevda ateşinin yandığını fark eder. Danyas’ın ölümüne neden olduğu ve saadetten elleriyle mahrum kaldığı için o da çareyi intihar da bulur. Tanrı, ona da acır ve kıızı yüz yapraklı bir kızıl güle çevirir. Bülbül ve gül, bu sayede gül mevsiminde buluşup, aşklarını herkese ilan ederler.⁴⁷

Gül ve bülbül üzerine çeşitlendirebileceğimiz bu efsane, klâsik edebiyatımız için muazzam bir kaynak olur. Klâsik edebiyatımızda en meşhuru Kara Fazlî’nin Gül ü Bülbül mesnevisi olmak üzere yazılan mesneviler bu konuyu zikredilen efsane çerçevesinde işler. Mesneviler dışında gül redifli gazel ve kasidelerde gül ve bülbül etrafında oluşturulan renkli tasavvurlar vardır.

Tanzimat devri ile birlikte, eski mazmun ve remiz dünyasına duyulan tepki ve yeni arayışlar neticesinde, gül ile bülbül efsanesi bir müddet unutulur. Bu devrede yazılan şiirlerde, gül motifi kullanılsa bile, farklı bir anlam arayışıyla zenginleşir. Bir yandan tabiata duyulan ilgi, bir yandan da vatan kavramının belirginleşmesi, gülü geleneksel çizgisinden dışarı çıkarır. Namık Kemal’in gülü vatan ile birleştirmesinden sonra Rezaizade Ekrem Pejmürde içerisinde yer alan Gül-Bülbül yazısında gülü bütün çiçeklerin,

⁴⁶ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 91.

⁴⁷ Saim Sakaoğlu, 101 Türk Efsanesi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 43-44.

bülbülü de bütün kuşların temsilcisi olarak görür. Tabiatta bir aşk coşkusu ile dolaşan bülbül, adeta gül aşkı için yaratılır.⁴⁸ Bu geleneksel yöneliş dışında şairin “Hasbihal”⁴⁹ şiirinde farklı bir gül ve bülbül imajı belirir. Bu şiiri muhteva bakımından üç bölüme ayıran Törenek, bülbül ve mekân ilişkisinde, gül bahçesi ile bahar mevsimini birleştirerek, “aşıyan” kavramı ile vatan arasında bağ kurduğunu söyler ki bu da gül ve bülbülün edebiyatımızda farklı bir anlam genişlemesi geçirdiğini gösterir.⁵⁰

Devamında Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi şairler için gül, özlenen görkemli ve entelektüel birikimi yüksek ve seçkin bir edebî devrenin timsali olan kıymetli bir mazmun olarak görülür. II. Yeni Akımı’na bağlı şairlerce yeniden farklı yönleriyle işlenen gül, modern edebiyatta tekrar motif değeri kazanır. Bunun yanında İslâmî edebiyat ekseninde bir felsefî değer olarak ele alınan gül, Nurullah Genç, Hilmi Yavuz ve Sezai Karakoç tarafından geleneksel mahiyette yeniden işlenir. Sezai Karakoç, kendi fikirleri doğrultusunda kaleme aldığı Gül Muştusu’nda Hz. Peygamber devrini hatırlatarak, asr-ı saadetin yeniden kuruluş ümidini dile getirir.⁵¹ Nurullah Genç ve Hilmi Yavuz, gül üzerine gerek tasavvufî sembol gerekse klâsik mazmunlara yaklaşırlar ve gül onların şiirinde oldukça önemli yer tutar.

Çalışmanın içeriği dolayısıyla, yalnızca efsane bağlamında eserlerimizde gülü incelememiz gerektiğinden, gül ve bülbül efsanesini modern tarzda işleyen şairlere göz atarsak ilk olarak Ali Mümtaz Arolat’tan söz etmemiz gerekir. Şair, “Gül ve Bülbül” başlıklı şiirinde, geleneksel anlatıyı modern şiirde devam ettirir:

“Fidanda gülünce kan rengi bir gül

Bahçeden bir hazîn inilti gelir:

Göklere hülyâlı rûhu yükselir,

Gülün gölgesinde can verir bülbül

...

Şimdi kış: Gül öldü, ötmüyor bülbül;

Lâkin figânlarım hâlâ yükselir:

-Bahar gelsin, belki sevdiğim gelir

⁴⁸ Recaizade Mahmut Ekrem, Pejmürde, (hzl. İsmail Parlatır), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

⁴⁹ Recai-zade Mahmut Ekrem, Bütün Eserleri II, hzl. İsmail Parlatır, N. Çetin, H. Sazyek, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 181-183

⁵⁰ Mehmet Törenek, “Recaizâde Mahmut Ekrem’in ‘Bülbül’ Redifli Şiiri ve Ona Yazılan Nazireler”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 14, Erzurum 2000, s.s. 169-185.

⁵¹ Sezai Karakoç, Taha’nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş Yayınevi, İstanbul 2012.

Fidanda gülünce kan rengi bir gül.”⁵²

Salih Zeki Aktay da “Taşlar” şiirinde gül ve bülbül efsanesini işler.

“Hayır, hayır sus artık... Hava gider, sel gider
Bu ayın o eşikte can veren bülbülüdür.
Yollarda bitmez hatlar süzülüp devam eder
Şu donan kızıl nehir zehirlenen gülüdür.”⁵³

Yine “Elejiler” başlıklı şiirinde şair, gül imgesini farklı ancak klâsik yansımalarıyla kullanır:

“Saksımda gül yandı gül
Anlım beyaz eşikte
Ömrüm zulmette bülbül!
Gerdunem son gedikte...”⁵⁴

SONUÇ

Taberî tarihinde “Âdem ile Havva'nın üzerinde kuruyup yere dökülen cennet yapraklarının güzel kokulu bitkiler halinde bir uç”⁵⁵ vermesiyle doğduğu söylenen gül, hemen bütün din ve kültürlerde, kendisine geniş bir yer bulmuş ve edebî anlamda da oldukça geniş bir perspektifte ele alınmıştır.

Eski Yunan'da gülün “gül altındayız” tabiriyle, sır saklayabilmeye işaret eder mahiyette kullanılması, dünyanın geçiciliğini anlatması noktasında dini törenlerde kafatasında yanında gül bulundurulması, Venüs heykellerine güllerden çelenkler yapılması, özellikle bekâret ve masumiyet sembolü olarak gül motifinin kullanılması, Hz. Meryem tasvirleri üzerinde altından yapılan güllere rastlanması gibi hususlar gülün mitik ve dinî yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁶

Doğu ve Batı'nın ortak figürü gül, mitolojiden beslenen yapısıyla farklı anlatılarda motif değeri kazanmış, etrafında oldukça güçlü bir mazmun ve sembol dünyası oluşturulmuştur. Klâsik Türk edebiyatında hemen her yönüyle işlenen bu mazmun, Tanzimat sonrasında anlam dünyasını daha da zenginleştirir. Mitolojik birikim, özellikle gülün doğuşuna dair anlatılarda ve Adonis mitinde kendisini gösterirken, gül ve bülbül üzerindeki efsanevi

⁵² Ali Mümtaz Arolat, Bir Gemi Yelken Açtı, Dünya Yayınları, İstanbul 2002, s. 20.

⁵³ Salih Zeki Aktay, Rüzgâr, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1938, s. 17.

⁵⁴ Aktay, Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar, s. 55.

⁵⁵ Ayvazoğlu, a.g.e., s. 92.

⁵⁶ Polat, a.g.e., s. 128-129.

anlatı daha çok gelenekten beslenen şairlerin ürünlerinde görülür. Gül, Türk şiirinin en popüler ve yaygın mazmunu olduğu gibi, dünya mitolojisinin de en güçlü dallarından biri olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- AKTAY, S. Z, Asya Şarkıları, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1933.
- AKTAY, S. Z, Laton II, Orhanlar Matbaası, İstanbul 1967.
- AKTAY, S. Z, Laton III, Orhanlar Matbaası, İstanbul 1968.
- AKTAY, S. Z. Pınar, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1936.
- AKTAY, S. Z, Rüzgâr, Şirket-i Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1938.
- AKTAY, S. Z, Rüzgâr ve Dallarda Şarkılar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1961.
- ARMSTRONG, K, Mitlerin Kısa Tarihi, (çev. Dilek Şendil), Merkez Kitapçılık, İstanbul 2005.
- AROLAT, Ali M, Bir Gemi Yelken Açtı, Dünya, İstanbul 2002.
- AYVAZOĞLU, B, Güller Kitabı, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.
- BEYATLI, Y. K, Bitmemiş Şiirler, Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1976.
- BEYATLI, Y. K, Kendi Gök Kubbemiz, Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1967.
- BULFINCH, T, Klasik Yunan ve Roma Mitolojisi, (çev. Özgür Umut Hoşafçı), İnkılâp, İstanbul 2012.
- CAN, Ş, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ERHAT, A, Mitoloji Sözlüğü, Remzi, İstanbul 1972.
- GENÇ, N, Mahrem ve Münzevi, Timaş, İstanbul 2012.
- GEZGİN, D, Bitki Mitosları, Sel Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Halikarnas Balıkçısı, Bulamaç, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.
- Halikarnas Balıkçısı, Gençlik Denizlerinde, Bilgi Yayınevi, Ankara 2003.
- İNCE, Ö, Hayat Bilgisi, Broy Yayınları, İstanbul 1986.

- İSLAMOĞLU, A, “Gül Kültürü ve Cevat Rüştü”, Gül Kitabı (Gül Kültürü Üzerine İncelemeler), Isparta Belediyesi Yayınları, Isparta 2005, s.s. 259-270.
- KARAKOÇ, S, Taha'nın Kitabı/Gül Muştusu, Diriliş, İstanbul 2012.
- KORTANTAMER, T, “Gül Kasidesi”, Eski Türk Edebiyatı Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s.s. 413-435.
- MACKENZIE, Donald A, Çin ve Japon Mitolojisi, (Çev. Koray Akten), İmge, Ankara 1996.
- Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981.
- MÜFTÜOĞLU, Ahmet H, Çağlayanlar, Akçağ, Ankara 2007.
- NECATİGİL, B, 100 Soruda Mitologya, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1995.
- PALA, İ, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- POLAT, N. H, Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2001.
- RECAİZADE Mahmut Ekrem, Pejmürde, (hzl. İsmail Parlatır), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- RECAİ-ZADE Mahmut Ekrem, Bütün Eserleri II, hzl. İsmail Parlatır, N. Çetin, H. Sazyek, MEB, 1997.
- SAKAOĞLU, S, 101 Türk Efsanesi, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- TÖRENEK, M, “Recaizâde Mahmut Ekrem'in 'Bülbül' Redifli Şiiri ve Ona Yazılan Nazireler”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 14, Erzurum 2000, s.s. 169-185.
- ULUDAĞ, S, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı, İstanbul 2001.